

Egy igaz könyv igazságai

Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér

Az *Anyám könnyű álmot ígér* méltán Sütő András egyik legtöbbet elemzett alkotása. Az életműben és az erdélyi (sőt az egyetemes) magyar irodalomban betöltött rendkívüli jelentőségét, igen összetett poétikai természetét körüljáró gazdag, korabeli, illetve azóta is egyre gyarapodó recepció lényegi állításai ma is megállják helyüket. A megjelenésekor többen az 1970-es év legkülönb széprózai teljesítményeként értékelték, például Féja Géza, aki egyúttal a romániai magyar irodalom legmagasabb szintjét jelző műként is.¹ Vagy Szabó B. István, aki szerint azért „az 1970-es esztendő magyar regénye”, mert „magyarországi könyvkiadó nem tudott az év folyamán olyan új hazai regényt kibocsátani, amely társadalmilag fontosabb, esztétikailag érdekesebb, nyelvében érzékletesebb, érzelmeiben gazdagabb lenne nála.”²

A mű születése óta eltelt lassan négy évtized nem cáfolta, hanem inkább megerősítette azon korabeli, illetve későbbi értékelések igazságtartalmát, melyek mind az életműben, mind a romániai magyar irodalomban afféle korszakhatárként méltatták a Kriterion Könyvkiadó első könyveként megjelent alkotást. Gáll Ernő már 1970-ben azt írja: „Az *anyám könnyű álmot ígér* nagy eseménye nem csupán irodalmunknak, hanem még gyermekcipőben járó társadalomkutatásunknak is. Sütő András – valamennyiünket megelőzve – megtette az első lépést az új Erdély felfedezése felé.”³ Kántor Lajos is utal korszakos jelentőségére a romániai magyar irodalomról egy évvel később megjelent (Láng Gusztávval közösen írt) monográfiában: „...a romániai magyar irodalom újabb szakaszának legátfogóbb társadalmi regénye, amennyiben egy korszak lényegét sikerül kifejeznie.”⁴ Pomogáts Béla két évtizeddel későbből visszatekintve írja: „Sütő András munkája az újabb romániai magyar irodalomban kétségtelenül elsőként világitotta meg a nemzetiségi sérelmeket és gondokat: az anyanyelvi oktatás nehézségeit, a nyelvromlást, a történelmi és irodalmi ismeretek szomorú hiányát, a kisebbséghez tartozó emberek érvényesülésének akadályait.”⁵ Egyik mai méltatója, a Sütőről kisportrét rajzoló Ekler Andrea, az elődök, köztük Bertha Zoltán nyomán, paradigmaticus műnek nevezi az *Anyám könnyű álmot ígért*: „Az első mű, amely Magyarországon újra felhívta a figyelmet az erdélyi irodalomra, a kisebbségben élők problémái mellett szembesítve az olvasókat a hazai gondokkal is.”⁶ Bertha Zoltán az 1995-ben megjelent monográfiájában azt is hangsúlyozza, hogy Sütő könyve „egyfajta metszéspontot definiál, amelyben egyrészt az előző időszak társadalmi történéseit érintő motívumok retrospektív szálai futnak össze, másrészt egy megtisztított szellemi-szemléleti pozíció előrevilágító elemei bukkannak föl. Csomópont és kicsúcsosodás: egy korszak valódi működéstörvényeiről készített számadás, addigi felismerések összegezése és

betetőzése, egyszersmind új erkölcsi, poétikai stratégiák, programok elindítása; a szembenézés maradandó perspektíváinak kijelölése.”⁷ Görömbei András pedig, aki már tíz évvel korábban megírta a maga monográfiáját, azért tekinti Sütő pályáján korszakhatárnak a művet, mert a „korábbi művek – kiváltképpen a *Féltrejáró Salamon*nak, de több másiknak is – magasabb szintű, új fényű asszimilálása, s a későbbi erős intellektusú műveinek első csirái is ebben fakadnak meg, néhány szóban itt találjuk már a *Csillag a máglyánt*, a *Perzsákat*, a *Nagyenyedi fügevirágot*, az *Engedjétek hozzám jönni a szavakat* stb. A népsorsot vigyázó írás viszonyításaival, párhuzamaival a regény idejének az egyetemes idő távlatát adja, anyaga mögé a világkultúrát idézi a provinciát és a nagyvilágot együtt mérő írói szemlélet.”⁸

A korabeli, illetve későbbi elemzések, értelmezések a mű sikerének minden összetevőjét körbejárták, feltárták már, hosszan sorakoztathatnánk olyan további idézeteket is jeles irodalmároktól, melyek a regény jelentőségét egy-egy jellemzőjének (szerkezet, nyelv, műfaj, líraiság, szociografikusság stb.) kiemelésével árnyalják. Réz Pált például „Sütő indulatoktól fűtött, de okos, tárgyilagos hangja a hajdani falukutatók legjobb munkáinak alaptónusára” emlékeztette,⁹ Czine Mihály szerint a mű „a tényekből építkező epikának egyik világirodalmi színvonalú megvalósulása”.¹⁰ Ilia Mihály a műfajtalanságát tartotta remeklésnek,¹¹ Kulcsár Szabó Ernő szerint „a romániai magyar irodalom egyik alapkönyvévé lett alkotás oly mértékig formálta át a vallomás- és memoárprozában szegénynek egyébként sem mondható erdélyi elbeszélő hagyományt, hogy gyakorlatilag új mértéket állított az egész műfaj elé”.¹² Az eddigiekből (főként a korábban idézetekből) látható ugyanakkor, hogy mind a kortársi, mind a későbbi recepcióban elég egyöntetű az az értelmezés, amely végeredményben a mű közösségi, társadalmi vonatkozásait hangsúlyozza. Bálint Tibor 1970-ben az elidegenedés és az individualizmus koráról szólva az egyik legnagyobb ábrázolói bravúrnak tartja azt, amit Sütő tesz művében: „valamely közösségben, bármilyen kicsiny vagy nagy legyen is az, a szét hullás látszata ellenére ismét megteremti a lelki, gondolkodásbeli összetartozás tudatát és közérzetét.”¹³ Bertha Zoltán huszonöt évvel később állapítja meg sokak véleményét összegezve: „*Az Anyám könnyű álmot ígér* – mint hűséges családi krónika, szubjektív önportréval szegélyezett szülőföldi tudósítás, a mezőségi Pusztakamarás elemző tájszociográfiai feltérképezése – az etnikai és regionális önismeret, a nemzeti és kisebbségi helyzettudat egyik alapkönyve.”¹⁴ A közösségi, társadalmi szempontú közelítésmódok, illetve végkicsengésű értelmezések indokoltságát egy pillanatig sem megkérdőjelezve a továbbiakban én a személyesség, a személyes érdekelttség irányából keresem a mű termékeny újraolvasásának lehetőségeit. Nem gondolom, hogy radikális fordulatot hajtok végre ezzel az *Anyám könnyű álmot ígér* olvasásának történetében, hiszen ez a szempont az eddigi befogadók többségénél is jelent volt valamilyen mértékben, de abban a reményben teszem, hogy felerősítésével, új összefüggésekbe állításával sikerül tovább tágitanom a mű értelmezési lehetőségeit.

„Ez nekem is gondom” – válaszolja műve kezdetén az elbeszélő, aki ez esetben azonos Sütő Andrással (pontosabban: amennyire csak egy regény elbeszélője azo-

nos lehet a szerző személyével – tudjuk, maradéktalanul soha –, annyiban azonos), amikor az édesanya arra kéri, hogy *igaz* könyvet írjon róluk (ami a halántéka táján szűrő fájdalmat is tartalmazza), nem vigasztalónak, hanem tanúskodásképpen arról, ami megesett velük. „Hallgass arra a gondra, s az álmod könnyebb lesz!” – ígéri az édesanya, mintha csak tündéri szóval. Egy külső, szülői, akár közösséginek, társadalmi is tekinthető (egyik kritikusa, Izsák József, már 1958-ban a pusztakamarási naplóírást ajánlja Sütőnek), és egy belső, lelkiismereti késztetés íratja tehát a könyvet. Ez utóbbi az, amit s aminek a következményeit körül szeretném én jobban járni. Miért fogalmazódik meg ilyen hangsúlyosan egy az *ottthoniakról szóló, könnyű álmot ígérő, igaz könyv* írásának vágya – és milyen jelentéstartalmi is lehetnek vajon az „igaz” szónak itt? – egy olyan alkotóban, aki már több mint húsz éve írja többnyire a szülőföld élményvilága által táplált műveit (melyekért számtalan elismerést kapott) egy olyan korban, mely maga is fennen hirdette az igazságot; egy olyan íróban, akiben családi neveltetése, iskolái, olvasmányélményei, de a kor szólamai által is megerősítetten mindig is élt a valóság iránti hűség és az igazság kimondásának írói kötelességtudata? Valószínűleg nem azért, mintha eddig szándékosan hamis, hazug műveket írt volna, de feltehetően azért, mert mégiscsak nyugtalanítóan elégedetlen azok igazságtartalmával. Az első írásait az 1940-es évek közepétől megjelentető Sütő András nem az egyetlen a korban, különösen az alsóbb néprétegekből induló művészek, írók közül, aki a népboldogító baloldali eszmék bűvkörébe esett, s aki sokáig maga sem vette észre, hogy „a bölcsőhely parancsai” valójában mit is diktálnak. S hogy az ösztönös közösségi felelősségtudatát az erőszakra és voluntarizmusra épített kommunista utópia, a korabeli hivatalos kollektivista szólamok szolgálatába állítva, sem irodalmi, sem közösségszolgálati értelmében nem jó úton jár. Még mindig a kor nyelvén, de pontosan fogalmaz Nagy Pál, amikor a hatvanas évek végéről visszatekintve a „forradalmi változások lázában” értelmezi Sütő páratlanul sikeres pályakezdését, korai széles körű elismertségét: „Ebben a sodrásban az írói érlelődés legidősebb lehetőségeit a cselekvő részvétel kínálta, nem pedig a magányosan merengő szemlélődés, okos bevarás. Sütő kommunista hittel, szenvedélyes azonosulással és tudatos felelősséggel vállalta a tehetségéből fakadó elkötelezettséget: tedd, írd, amit az idő parancsol. Tétovázás nélkül vetette magát a harc forgatagába.”¹⁵ Viszonylag kevés is ebből az időszakból a sematizmustól, a zsdanovi „szocialista realizmus” elvárásaitól vagy az anekdotikus realizmus stílromantikájától mentes időt állóbb irodalmi alkotása. Sütő András ráadásul pártfunkcionáriusként, a hatalom képviselőjeként, de szerkesztőként és kritikusként is részt vett a korabeli politikai, irodalompolitikai küzdelmekben, esztétikai jellegű (vagy csak annak látszó) vitákban, és eközben (később talán megbánt) túlzásokra is ragadtatta magát, hibákat is elkövetett, számos sérelmet is okozott íróársainak (még az ötvenes évek második felében, a hatvanas években is), amelyek aztán a későbbiekben meg-megújulóan vélt vagy valós alapot szolgáltatottak (az ideológiai, esztétikai, nézetkülönbségek, a szakmai sikerek miatti irigység, az írói hiúság és egyéb emberi gyarlóságok mellett) az ellene irányuló bírálatoknak, támadásoknak egészen napjainkig. Kár lenne

ezeket az ötvenes-hatvanas évekbeli botlásokat elhallgatni, miközben nyilvánvaló, hogy ma már irodalom- és kortörténeti adalékokról van szó csupán, sem az életmű későbbi nagy alkotásainak irodalmi, esztétikai szempontú értékeléséhez, sem egészének megítéléséhez vagy akár kisebbségi, sőt egész nemzetközösségi hatásának, jelentőségének felméréséhez ezeknek nem lehet köze. Esetleg abban az összefüggésben, ha azt vizsgáljuk, honnan, hová jutott az író. Kevés kivételtől eltekintve, a korabeli novellák, kisregények (a *Félrejáró Salamon*, a *Zászlós Demeter ajándék élete*, *A nyugalom bajnoka*, a *Jön a tenger*, *Misi*, a *csillagos homlokú*) is inkább annyiban érdekesek ma már, amennyiben felismerhetők bennük a későbbi művekhez, elsőként is *Az anyám könnyű álmot ígér*hez vezető művészi érlelődési folyamat állomásai.

Sütő András írói és közéleti kijózanodása, önmagára találása viszonylag korán kezdődött, de objektív akadályok következtében is megtorpanásokkal, kitérőkkel tarkítottan, hosszú évekig elhúzódott – tegyük hozzá egy olyan korban, amelyben még utólag sem könnyű eligazodni. A korán felismert igazságok kimondást, szép-irodalmi művekké formálását a kor diktatórikus politikai légköre, cenzurális viszonyai mellett ugyanakkor valószínűleg hátráltatta még a fiatal író művészi eszközeinek korlátozottsága is. Előbb Görömbei András, majd Bertha Zoltán tárta fel és mutatta be részletesen és alaposan ezt a folyamatot az életmű monográfikus felmérése során. „Az ötvenes évek második felétől – s majd a hatvanasokon is áthúzódva – elmélyült önvizsgálat zajlik Sütő írásaiban [...] Az önvizsgálat komoly önvádat és beismeréseket görgöt: hiába a sok megvillantott hatalmi abszurditás, ha a látkép egészét mégiscsak a rózsaszín tónus keretezte. Ha az író »kényes kérdéseket« hallgatott el, lelkesen jóváhagyta az uralkodó tendenciákat, hagyta, hogy elragadja a megbocsáthatatlan idillizmus, nem kelt elég bátran a megbántottak védelmére, s végeredményben »lantosa«, nem »kritikusa« lett korának. Aggódva veszi számba Sütő, hogy a jövő lázas fürkészése közben »hamisnak bizonyult kinyilatkoztatások« vetettek hályogot az ő szemére is, a »törvényerőre emelt tétel illusztrálása« volt némely novellája a »valóság, a történelmi igazság rovására«” – írja, jórészt az író, magát idézve, Bertha Zoltán.¹⁶

Ezen hosszúra nyúlt, inkább jegyzetekben, publicisztikai szövegekben, de hely-lyel-közzel irodalmi alkotásokban is jelentkező önvizsgálati folyamat immár nagy hatású szépirodalmi kifejezéseként s egyúttal tetőpontjaként, összegezéseként is olvasható az *Anyám könnyű álmot ígér*. Azt írja az elbeszélő műve epilógusában: „A gondjukban akartam velük osztozni, de minden jel szerint csak a magamét sikerült velük megosztanom. [...] régi sebeikről a kötést leszaggatva, a magaméit bonyáltam be.” Nemcsak a regény keretes szerkezetében kap hangot ez a személyesség, személyes érdekltség, de egészében nyomon követhető, sőt poétikai értelemben is meghatározó sajátossága a műnek. Korábbi méltatói közül is felfigyeltek már erre többen, Czine Mihály például már 1970-ben azt írja: „A naplójegyzeteket, a lírai vallomást, a népmozgalmi adatokat, a folklórt egységes epikai stílusba olvasztotta a személyes vallomás forrósága”;¹⁷ Ilia Mihály a mű újdonságaként hívja fel a figyelmet az elsőszemélyűségnek „az elbeszélés minden mozzanatában

való” jelenlétére.¹⁸ Görömbei András ugyan azt hangsúlyozza: „Sütő András írói célja és törekvése az, hogy számot adjon a pusztakamarásiak sorsáról, a saját családjának történelembe ágyazott életéről, melyben »felgyült az idő«, melynek nem különleges, de megindítóan emberi dolgai a létezés legmélyebb titkaiba világítanak, miközben hiteles képet adnak a parasztság küzdelmes életéről, múltjáról és jelenkoráról egyaránt”, de mindjárt hozzáteszi: „Az egyszerű, jellegzetes eseményeket mondja el, s emeli egyetemes jelentésűvé az ügyekben való személyes részességének lírájával és intellektusának folyton működő, párhuzamállító, értelmező, megítélő erejével.”¹⁹ Pomogáts Béla is a személyesség formateremtő erejére utal: „A személyes tapasztalatok nemcsak a hitelesség pecsétjét nyomták az elmondott történetekre, a valóság egy kicsiny darabjának ábrázolására, hanem az epikai anyag elrendezését is lehetővé tették”,²⁰ s még inkább Kulcsár Szabó Ernő: „Sütő epikájának éppen a vallomások alanyi jelenlét adja a központi szervező elvét. [...] Az alanyi beszédhelyzet így az empirikus távlatok sokféleségét aknázhatja ki: nagy, lírai esszéregénye, az *Anyám könnyű álmot ígér* (1970) lényegében már ennek az eljárásnak köszönhetette rendkívüli sikerét.”²¹ Kulcsár Szabó már nem is egyszerűen a személyesség szerepéről, hanem *vallomások alanyi jelenlétéről* ír, de tulajdonképpen ennek felismerése is megjelent már a korábbi elemzőknél, például Gálfalvi Zsolt miután felsorolja hányféle műfaji elnevezéssel illelhető Sütő alkotása, így folytatja: „De talán jobban megközelíthetjük a lényegét, ha a leíró elemzés helyett azt a fókuszot próbáljuk megtalálni, amelyből a mű sajátos sugárzása ered. Az *Anyám könnyű álmot ígér* végső fokon írói vallomás”;²² Veress Dániel is azt hangsúlyozza, hogy különböző műfaji besorolások mindegyikében van valamilyen igazság, „Am ugyanennyi okkal nevezhetnénk elbeszélésfüzérnek, esszéizált tablónak, önéletrajzi vallomásnak, Pusztakamarás ürügyén írt emlékiratnak is.”²³ Mindezekkel egyetértve vélem én úgy, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* legpontosabb műfaji meghatározása: a vallomásregény, amit aztán lehet cízellálni: szociográfikus, esszéisztikus, lírai stb., de a két meghatározó összetevő a vallomásosság és a regényszerűség.

Az írói vallomástevés a műben legalább kétféle, igaz, egymással összefüggésben is álló területet érint: egyrészt a szülőföldet, benne a család, a rokonság, a faluközösség múltjához és jelenéhez, hagyomány- és értékvilágához való viszonyt, másrészt az írást s annak részeként a saját írói pályájához való viszonyt. Korántsem egysíkú és letisztázott viszonyokról van szó, ráadásul átalakulóban levőkről, egy átalakuló korban, amikor mégis úgy érezhette az író, hogy eljött a számvetés, a tisztázás ideje, az igazság pillanata. Már amennyire a hatvanas évek második felében ez eljöhett (gondoljunk csak bele, RKP X. kongresszusa ide vagy oda!), bizonyára ezért is húzódott évekig (a mű első részletei már 1965-ben megjelentek az *Igaz Szóban*) az eredetileg naplójegyzetekként írt szövegek végső formába öntése. Nemcsak a külső, társadalmi-politikai környezetben kellett azonban kivárni a megfelelő pillanatot, de a lélekben is meg kellett érnie bizonyos igazságoknak. Sütő mintha nemcsak az eredményét akarta volna közölni művével ennek a belső, lelki-gondolati érlelődési folyamatnak, hanem magát ezt a folyamatot is önkritikusan bemutatni, vagy legalábbis azokat az igazságokat, melyek között a lélek az el-

igazodást kereste és keresi. Többek között ez lehet a magyarázata az egyes helyzetekbe, történetekbe termékeny feszültséget, dinamizmust vivő ellenpontoszó szerkesztésmódnak is.

A vallomásra lehetőséget az elbeszélőnek hosszú évek után a szülőfalujába történő, az egyik (talán az 1965-ös) nyártól újévig terjedő, sűrűbb hazalátogatásai, illetve ez időbeni hosszabb otthon tartózkodásai kínálnak. A fikció szerint – tegyük hozzá, mert feltehetően több év élményeit, eseményeit sűríti össze erre az időszakra az író. S ebben a megközelítésben már úgy is fogalmazhatunk, hogy Sütő a hazatért, a hosszabb ideig otthon tartózkodó, a felnevelő közege múltjával és jelenével szembesülő író elbeszélői szituációjával, az édesanya kéréséből következő igaz könyv írásának ötletével teremt alkalmat régóta készülődő vallomása megfogalmazásához. Az elbeszélő viszonya ábrázolt világához kezdetben rendkívül összetett, egyrészt van benne a kiszakadásból, az eltávolodásból származó idegenségélmény: „ez sajong bennem: a félszavas megértés hiánya. Falat emelt közénk az idő. Törnöm kell a fejem: hogy állnak össze a napjai?” Másrészt épp a „sajongás” miatt a visszatalálás, az azonosulás vágya: „a gyermekkori látószöveget keresem”. Az *Anyám könnyű álmat ígér* tulajdonképpen a fal lebontásáért, az egykori harmónia megtalálásáért folytatott emberi és írói küzdelem ábrázolása is. Az elbeszélő is tisztában van ugyanakkor azzal, hogy a küzdelem végkimenetele nem lehet már a maradéktalan azonosulás, hiszen ő már az, „aki mindig elmegy”, s az ebből a tudatból fakadó érzések is belejátszhatnak a mű (minden változatossága ellenére) uralkodó, nosztalgiával, szomorúsággal, elégikus líraisággal teljes hangnemébe. S miközben felidézi nemcsak saját gyermekkorának, de egyúttal Pusztakamrás elmúlt negyedszázadának a történeteit, szembesül örömteli és „lélekcicamító emlékekkel”, a „keresztre feszített” hétköznappal, kiissza a mindennapok gondjaival csordultig telt poharakat, rendre alkalmat talál önnön egykori és mai cselekedeteivel, magatartásával való direkt vagy különböző áttételeken keresztüli kritikus számvetésre is. Csak egy példa a sok közül: a *Világítunk* fejezetben kiderül, hogy nem találná meg nagyapja sírját, mert nem volt ott a temetésén (a nagyenyedi Bethlen Kollégiumban érte a halálhíre), s „amikor a mozgalmi élet hívására otthagytuk az iskolát, a diákérettel együtt múltunkat is elfelejtettük. A jövő tartotta fogva minden gondolatunkat” – írja, s édesanyja figyelmeztető kérdését („Ennyire megfeledezte volna nagyapádról?”) értelmezve mindjárt hozzá is teszi büntudattal telve: „aki menet közben, mint fölösleges terhet, eldobálja halottait: a rossz lelkiismeret terhét cipeli tovább, hacsak nem oly erős ez a lelkiismeret, hogy mindent kibírjon. – Mivel engesztelhetném meg?” Vagy nézzük a *Mit is álmodtunk?* című fejezetet, ami több szempontból is elemzésre méltó lenne! Az elbeszélő visszaemlékezik ifjúkori forradalmi hevületű, osztályharcos írásaira, s apja azok kapcsán tett megjegyzéseire („Biztosan nem magad találtad ki, hogy mit akarsz; „A hang a tied; a biztatás másától ered”), s bár már akkor elismerte, hogy Balogh Edgár, Gaál Gábor, Nagy István, Kurkó Gyárfás és nyilván mások hatása alatt, időnként kérésére írta azokat a cikkeket, de most azt is hozzáteszi: „Apám szavai nemcsak megállapították a tényállást, hanem értékelték is egyben; olyasmit tulaj-

donítok magamnak, aminek fordított viszonyban – a tulajdona vagyok, eleven és lelkes eszköze más szóval.” A fentebb Bertha Zoltán által idézett korai, 1957-es *Lantosok és kritikusok* című írás felismerései kapnak itt hangot egészen más összefüggésben. Többek között a történelmi viharok között helyes emberi magatartás kérdéseit felvető történetek és tanulságaik („Ne avatkozzék az ember másnak a dolgába”; Mikor szól a puska, ne avatkozzék az ember a saját dolgába se.”; „Nem tehetett róla... Mi mást tehettem volna?”) közé ágyazva. Az elbeszélő ezúttal nem válaszol egyenesen a maga által megfogalmazott kérdésre (mint egyébként sok más alkalommal sem): „vajon lehetséges-e, hogy az ember ne avatkozzék a saját dolgába?”, az olvasóra hagyja a válaszadást (gyakorlatilag bevonva az olvasót műve teremtésének folyamatába, későbbi posztmodern írói stratégiákat megelőzve ezzel), érzékelteti ugyan, hogy ő eddig a paszulyválogatás helyett az avatkozás híve volt, de elmeséli az édesanyja példáját is, aki úgy nyerte meg a háztartásbeli tisztasági versenyt, hogy nem is tudott róla: van olyan. „Akkor valamelyik menten megállapította, hogy lám, ilyenformán kell valahogy a világ dolgaiba avatkozni: kéretlenül is, biztatás nélkül véghezvinni a magunk feladatát; tisztán tartani az ablakot és a lelkiismeretünket. [...] írva vagyon a római levélben, hogy nem azé az érdem, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő istené. És miután ebben megegyeztek, úgy néztek rám, mint a nyájavesztett bárányra, aki keresi az ő pásztorát, és nem találja.”

Nem az előbb említett az egyetlen alkalom, hogy az elbeszélő-író korábbi írásait hozza szóba. A falubeliekkel való beszélgetései során is időnként írásaira „terelődik a szó”. Az egyik meg sem nevezett szereplővel pedig így kezdődik egy párbeszéd: „– Mégis eljöttél hát! – Régóta készülsz ugye hazajönni? – Régecske. – Egy-egy írást küldtél magad helyett. – Nem tudom, hasonlítottak-e rám. – Sokszor igen, sokszor nem.” Ahogy a regény annyi más helyzetének, jelenetének, történetének, mondatának is van a konkrét kontextuson túlmutató, metaforikus sugallatú, parabolikus értelmű, általánosabb érvényű jelentése úgy talán annak is az írás funkciójával, eredményével kapcsolatosan, amikor a tanácselnök csak azután ad a szüleinek egy szekerderéknyi tűzifát, hogy megbizonyosodik róla, valóban írni akar az elbeszélő. S talán még annak is, hogy az elnök nem *igaz* írást kér, hanem azt kéri: „Írjon rólunk is valami szépet.” Főként, mivel az olvasó már azt is tudja, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* lesz az, amit éppen ír. A mű írásának, létrehozásának folyamatát, ha nem is olyan mértékben, mint a későbbi évtizedek posztmodern írói, de egyébként is tematizálja Sütő, az egész regényt behálózó, különböző jellegű reflexiói többször érintik az asszociációs módszertanát, az írás közben eltelt időt is. S legvégül, az epilógusban, amikor nem tud válaszolni a kérdésre: „ezt várták-e vajon az otthoniak?”, még azon, a szorongó érzését csak elmélyítő, tapasztalatát is megfogalmazza, „hogy bár az írás és az igazság édestestvérek: gyakran mégis külön utakon tévelyegnek. A kimondott szó s az érvényesített igazság között húzódik az ösvény, amelyen az író babért nem szerezhet. Nincs hozzá hatalma.” Az ifjúkori világmegváltó hitekhez képest keserűen illúziótlan felismerés ez, de az írás igazságtartalmára vonatkozó követelménnyel szemben

egy makulányi kételyt sem tartalmaz. Viszont épp a fentebb már idézett kételyei (például: „régí sebeikről a kötést leszaggatva, a magaméit bonyáltam be”) miatt nem tudja, hogy a könnyű álmod megérdemli-e – ennek az eldöntése is az olvasóra marad.

Akinek ehhez viszont számba kell vennie azt is, hogy az *igaz* könyv írására vonatkozó kérdésben, illetve személyes gondban az igaz szónak milyen jelentéstartalmi lehetnek, s azok miként teljesedtek ki a műben. Az igaz, illetve az igazság kifejezés a regényben legalább kilenc-tíz szöveghelyen fordul elő különböző összefüggésekben. Ezek közül az „Az az igazság, hogy...” vagy „Az alkohol, melynek nyelvoldó erejében az igazságot is szokták keresni...” megfogalmazásnak talán nem, de „Az ember színe előtt nem kötelező az igazság?” kérdésnek vagy a „Ne érintsük a sebeit, ne szomorítsuk el az igazsággal sem” a börtönből hazatért rokont tanácsnak már lehet jelentésgazdagító, jelentésárnyaló szerepe, még ha meghatározóak az igaz szó már idézett, keretes szerkezetbeli előfordulásai is ebből a szempontból. Alapvetően és lényegileg az „igaz legyen” nem jelenthet mást, mint hogy a könyv mondjon igazat a pusztakamarási, a mezőszéki magyarság életéről, múltjáról és jelenéről. Az *Anyám könnyű álmod ígér*ben Sütő hol tárgyilagos pontossággal, dokumentatív hitelességgel, társadalomkutatói módszereket is felhasználva, hol a személyes jelenlét bensőséges otthonosságával, szépírói eszközöket alkalmazó lírai vallomásokkal és anekdotikus történetformálásával, hol a kétféle közelítésmód ötvöztetésével mutatja be szülőfaluja településtörténetét, demográfiájának alakulását, egykori birtokviszonyait, lakóinak hétköznapi életét, szokásvilágát, folklóráját, a tudatvilágát meghatározó vágyait, örömeit és fájdalmait, a gondokat, melyek egy „közösség homlokráncaiban” ülnek. Ennek során nemcsak az ötvenes évek törvénytelenégeiről, elhibázott szövetkezeti politikájáról, szektás, dogmatikus parasztpolitikájáról, az indokolatlanul, értelmetlenül okozott emberi megaláztatásokról, szenvedésekről, jóvátehetetlenül tönkre tett emberi sorsokról szól minden korábbi és korabeli erdélyi szépirodalmi „tudósításként” leplezetlenebbül, de a saját korában továbbélő hatalmi visszaélésekről, szegény emberi kiszolgáltatottságról is. Ugyancsak kénytelenül mutatja be a mezőszéki vegyes lakosságú falu magyarságának, azaz egy szórványban élő néptöredéknek mint közösségnek a realitását és perspektívtalanságát, azt, hogy az erőszakos nemzetiségi politika hogyan vezetett a lélekszám rohamos csökkenéséhez, az iskolázatlanság, az elvándorlás az anyanyelv és általában az anyanyelvi kultúra hanyatlásához, a nemzeti tudat zavaraihoz. Nincsenek illúziói Sütőnek e közösség fogyatkozását és széthullását látva, a szomorkás, elégikus alaphangnemnek ez lehet a másik forrása. Néhány korabeli olvasattal szemben én ma már nem látom úgy, hogy a helyenként kegyetlenül kiábrándító összkép idillikus jelenetekkel, anekdotikus lekerékítésekkel, humorral, kedélyeskedésekkel enyhítené, oldaná az író, vagy akár csak törekedne is erre. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy az összkép teljességéhez, azaz igazságához, hozzátartoznak a hétköznapi örömeik, idilli pillanatok éppúgy, mint a nehéz helyzetekben megtartó erőt jelenthető értékek, az emberség, a tisztesség, a hagyományokhoz való hűség példái, a gondokon, kilátástalanságokon való felülemelkedési,

túlélési, megmaradási stratégiák is. Ahogy Görömbei András írja: „Az igazság itt a jellegbeli teljességet is jelenti: az élet valóságos arányainak feltétlen tiszteletét, a tragikum és a humor, derű éleatarányos elrendezését, elosztását. Igaz és teljes ábrázolását a pusztakamarási szegény emberek életének. Csak a teljes bemutatás adhat igaz képet, csak az rajzolhatja meg a történelem mozgásának valóságos tendenciáit és az emberek történelemmel is folyton perlekedő boldogságkeresését, megmaradni akarását.”²⁴ Az már más kérdés, hogy ha harminc évvel később, a kilencvenes évek végén írta volna meg ezt a művet Sütő, társadalompolitikai szempontból, a kisebbségi magyarságot érintő sérelmeket érintve, bizonyára még sokkal keményebben és világosabban fogalmazott volna, de ismétlem, ne felejtjük el: a hatvanas évek második felében írta.

S ha a művet mégis igaznak találjuk ma is, akkor az mégsem azért lehet, mert elfogadjuk az igazság történelmi relativitásának eszméjét, hanem mert az *Anyám könnyű álmot ígér* igazsága nem csupán a dokumentatív vagy önéletrajzi hitelességből ered, hanem az idézett jellegbeli teljességből és az esztétikai megformáltságból. Abból, hogy egyes részletei ellenére nem tudományos munka, de nem is újságírói tudósítás vagy akár írói jegyzetsorozat, hanem regény, szépirodalmi alkotás. (Az igazság olyan műbeli szöveghelyei is figyelmeztethetnek erre bennünket, mint amikor Gyümölcsozó Gergely kapcsán azt állítja az elbeszélő: „Már nem emlékszem: igaz-e, vagy én fogtam rá az esetet”, vagy amikor az édesapja meghurcoltata utáni megdicsőülése történetének sokadszori előadása kapcsán írja: „A történet, melyet most átélünk, ha nem is maga az igazság, legalább hasonlít az igazsághoz.”) Mint műalkotás pedig (a maga esztétikai eszközrendszerével, amit az eddigi recepció sokoldalúan jellemzett már) a látható, a felszíni valóságnál, igazságnál mélyebb, lényegi igazságra, Bertha Zoltán kifejezésével élve, egy- és több-személyes sorsigazságokra, a sorsközösségi lényegvalóságra mutat. Nagyon egyszerűen, a sokat idézett József Attila-i megfogalmazással: nemcsak a valódit mondja, hanem az igazat. Vagy filozofikusabban, a XX. század egyik legnagyobb gondolkodójának, Heideggernek az elméletét alkalmazva: az *Anyám könnyű álmot ígér*rel nem egyszerűen Pusztakamrás valósága vált láthatóvá, hanem valami új jött jelenvaló létre, Pusztakamrás valósága a maga teljességében kilépett létének el-nem-rejtettségre, igazságára, a regény Pusztakamrás igazságát hozza működésbe, ezáltal általános lényegét adja vissza. Pusztakamrás léte megvilágosodik, felragyog, felfénylik a műben, ami így nem csak igaz, de szép is.²⁵ Szerzője pedig nemcsak a könnyebb álmot érdemelte meg tehát, de a szekérdéreknyi tűzifát is, mert a tanácselnök óhaja is teljesült, ha talán nem is épp abban az értelemben, ahogy ő gondolta.

Az *Anyám könnyű álmot ígér* azáltal, hogy lezárt egy hosszúra nyúlt önvizsgálati, művészi útkeresési folyamatot, fordulópontot is eredményezett Sütő András pályáján. Ekkorra ismerte fel végérvényesen, hogy mit is diktálnak valójában a bölcsőhely parancsai, és a további életútja, alkotói pályája már következetesen ennek szellemében is alakult. Ekkor érkezett a mesterségbeli tudásnak arra a pontjára, amikor személyes lelkiismereti és írói gondját úgy tudta már megoldani, felnevelő

közössége létének igazságait, egy elmúlásra ítélt világ értékeit összefoglalni, műalkotássá formálni, hogy azok a felfénylő igazságok nemcsak a kisebbségi és a tágabb nemzetközösség olvasói számára váltak lélekemelővé, de univerzális, általános emberi érvényük révén a továbbélésük is biztosítottá vált. Az író szembesülése Pusztakamarás igazságával s benne önmagával olyan alkotói energiákat szabadított fel, amelyek az azt követő évtizedben a jól ismert további remekművek, drámák, esszék, esszékötetek sorozatához vezetett. A személyes és közösségi önvizsgálat ezekben a művekben is továbbfolytatódott természetesen, hiszen az író maga is azt vallotta: „Az írás valójában önismereti kutatás is. Az önismert kínjaival együtt járó keresés. Önmagunk megtartó erőinek a kutatása és megtalálása.”²⁶

Közismert, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* nemcsak Sütő alkotói fénykorának volt nyitánya, hanem egymást követő alkotói nemzedékek pályája termékeny kibontakozásának, az erdélyi magyar irodalom hetvenes évekbeli felvirágzásának is. Az elkövetkező években, legalább a következő két évtizedben, szerzők és művek sokasága járt bizonyos értelemben az *Anyám könnyű álmot ígér* által vágott csapásirányon, például az egyén és a hatalom viszonyát faggató szenvedélyes igazságkeresés, a közösségi feladatvállalás vonatkozásában, ezért is tartják sokan paradigmaticus műnek. Érdekes, hogy a magyarországi irodalomban ugyanakkor a hetvenes évek elejétől mintha egészen más paradigmák jutnának egyre inkább érvényre. Margócsy István nemrég a Szépirók Társaságának az elmúlt negyedszázad irodalmáról rendezett konferenciáján épp arról beszélt (ez idáig írásban még nem publikált előadásában), hogy a hatvanas évekig volt a magyar irodalomban rendkívül erős annak az irodalomfelfogásnak az igénye, mely szerint az irodalom valamilyen módon az igazságot képviseli, és a történetek elmondásának az a legfontosabb stratégiai célja, hogy egy igaz történetet adjon a történelem valamilyen szeletéről, a magyar társadalom valamilyen problémájáról, megvilágítsa és igaz irányba terelje a történetmondás révén az olvasói befogadói stratégiákat. Mind a korabeli realizmus poétikájának szellemében született műveket, mind a realizmusellenes műfajok, például a parabolairodalom alkotásait ez jellemezte szerinte. Ugyanakkor éppen a hatvanas-hetvenes évek fordulójától, Mészöly *Filmjével* kezdődően, a fiatal prózaírók műveivel folytatódva hullott ki ez az igazságigény az alkotók és művek stratégiai készletéből, azzal a felismeréssel párhuzamosan, hogy a műalkotás mint egész ne legyen vonatkoztatható a valóságra – állítja Margócsy. Figyelemre méltó gondolatmenet ez, van is benne igazság (már amennyiben feltételezhetjük még az igazság létét), még ha, legalábbis a heideggeri értelemben, meg is kérdőjelezhető az, hogy a műalkotásnak nincs, ne legyen köze az igazsághoz (s akár a valósághoz), de épp a fentiekből látható, hogy ha igaz is, csak a magyarországi irodalomra s nem a magyar irodalom egészére. De talán a magyarországinak is csak egy részére s nagy kár lenne, ha irodalomtörténet-írásunkban, irodalmi közgondolkodásunkban megfeleledkeznénk (amire rendre történnek kísérletek) a magyar irodalom történetének azokról a műveiről és életműveiről, melyek nem illeszkednek az egyesek által feltételezett fejlődési trendekbe. Én azzal a Margócsy Istvánnal értek egyet, aki előadása végén maga is azt óhajtotta, hogy irodalomtörténet-írásunkban

párhuzamos történetek futhassanak egymás mellett (mert az irodalom valóságában is párhuzamos művek és életművek léteztek és léteznek) anélkül, hogy egymást kioltani akarnák. Mert Mészöly Miklós és Sütő András, a *Film* és az *Anyám könnyű álmot ígér* ugyanannak a kornak jellegadóan meghatározó, értékteremtő alkotója, illetve műve. ☒

J E G Y Z E T E K

- 1 Féja Géza: Műfaj születik. In *Tanulmányok Sütő Andrásról*. Debrecen, 2002, 48.
- 2 Szabó B. István: Az év regénye. *Új Írás*, 1971, 1, 120–123.
- 3 Gáll Ernő: „Holt-tengeri” jelentés. In *Tanulmányok...* 47.
- 4 Kántor Lajos – Láng Gusztáv: *A romániai magyar irodalom, 1945–1970*. Bukarest, 1971, 165.
- 5 Pomogáts Béla: *Kisebbség és humánium*. Bp., 1989, 176.
- 6 Ekler Andrea: Sütő András. *Szépirodalmi Figyelő*, 2005.
- 7 Bertha Zoltán: *Sütő András*. Pozsony, 1995, 109.
- 8 Görömbei András: *Sütő András*. Bp., 1986, 159.
- 9 Réz Pál: Sütő Andrásról. In Uő.: *Kulcsok és kérdőjelek*. Bp., 1973, 373–379.
- 10 Czine Mihály: Sütő András küldetése. In Uő.: *Nép és irodalom*. Bp., 1981, II. 145.
- 11 Ilia Mihály: Sütő András: Anyám könnyű álmot ígér. *Kortárs*, 1970, 9, 1492–1493.
- 12 Kulcsár Szabó Ernő: *A magyar irodalom története, 1945–1971*. Bp., 1994, 106.
- 13 Bálint Tibor: Hétköznapok a keresztfán. In *Tanulmányok...* 41.
- 14 Bertha Zoltán: i. m. 110.
- 15 Nagy Pál: Felfedező nyugtalanság. In *Tanulmányok...* 7–22.
- 16 Berta Zoltán: i. m. 66–67.
- 17 Czine Mihály: Anyám könnyű álmot ígér. In *Tanulmányok...* 38.
- 18 Ilia Mihály: i. m.
- 19 Görömbei András: i. m. 141.
- 20 Pomogáts Béla: i. m. 174.
- 21 Kulcsár Szabó Ernő: i. m. 106.
- 22 Gálfalvi Zsolt: Vallomás az elkötelezettségről. In *Tanulmányok...* 51.
- 23 Veress Dániel: Szélfútta ágon fészek. In *Tanulmányok...* 89.
- 24 Görömbei András: i. m. 143.
- 25 Lásd Martin Heidegger *A műalkotás eredete* című művét! Bp., 1988.
- 26 „Úgy cselekedjünk, hogy megmaradjunk...” Televíziós beszélgetés Pálffy G. Istvánnal. In Sütő András: *Az idő markában*. Bp., 1984, 393.